

บทที่ 2

บททวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน โดยพยายามค้นหาหาทฤษฎีที่นักวิชาการในด้านต่าง ๆ ได้ศึกษาวิจัยโดยอาศัยแนวคิดและทฤษฎีเป็นหลักในการยืนยันสิ่งที่เกิดขึ้นและแนวทางแก้ไขปัญหาที่เคยเกิดขึ้น เพราะมนุษย์มีทรัพยากรธรรมชาติเป็นเครื่องมือในการดำรงชีพถือได้ว่าเป็นมรดกอันล้ำค่าควรแก่การนำมาสนองต่อความต้องการและควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้ให้เป็นสมบัติของแต่ละชุมชน ชุมชนต้องแสดงบทบาทและกำหนดสิทธิของความเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวอย่างเข้มแข็ง

การศึกษาปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน เป็นการบ่งชี้ให้เห็นผลที่จะตามมาจากการเร่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่เริ่มบุกเบิกพื้นที่ แล้วขยายพื้นที่ทำกินออกไปโดยไม่มีขอบเขต ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนต้องดิ้นรนต่อสู้ ปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา จึงต้องรับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งที่เป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก จนถึงจุดเลี้ยวที่ชุมชนต้องหาทางแก้ปัญหาผ่านกลุ่มคนหรือองค์กรเครือข่ายที่มีวัตถุประสงค์และค่านิยมในการรักษาท้องถิ่นแบบเดียวกัน เพื่อดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่ในสภาพที่มนุษย์สามารถอยู่ร่วมได้

การวิจัยครั้งนี้ได้นำหลักพื้นฐานแนวคิดด้านทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นปัจจัยสำคัญของมนุษย์ที่อยู่ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตมนุษย์มาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยมีส่วนประกอบของการศึกษาวิจัย ดังนี้

- 2.1 ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.4 หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.5 แนวคิดวิถีชีวิตชุมชน
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.7 กรอบแนวคิด

2.1 ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติ

จารุบุตร เรื่องสุพรรณ (2520) ได้กล่าวถึงทรัพยากรธรรมชาติว่า เป็นคำเรียกที่เป็นสากลโดยทั่วไป เมื่อกล่าวโดยความหมายแล้วมีการพิจารณาตามลักษณะของแร่ธาตุมีอยู่ในโลกนี้ ฉะนั้นทรัพยากร จึงมาจากคำว่า “ทรัพยากร” หมายถึงสิ่งที่มีประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ ทรัพยากรคือ ทรัพยากร+อากรซึ่งอากรหมายถึง หมู่ กอง บ่อเกิด ดังนั้น ทรัพยากรธรรมชาติก็คือ หมู่เหล่าหรือบ่อเกิดของทรัพยากรที่จะนำมาตอบสนองความต้องการของมนุษย์ซึ่งเกิดมีขึ้นโดยธรรมชาติอยู่แล้ว

วิชัย เทียนน้อย (มปป.) ได้ให้ความหมายทรัพยากรธรรมชาติว่า สรรพสิ่งทั้งหลายที่ธรรมชาติได้สรรค์สร้างไว้ ซึ่งมนุษย์สามารถหยิบยืมมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพได้ อันได้แก่ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า แร่ธาตุ อากาศ สถานที่นันทนาการและมนุษยชาติ สำหรับโบราณสถานที่นับว่าเป็นสถานที่นันทนาการทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง แต่นับว่าเป็นมรดกตกทอดต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน จึงทำให้คนทั่วไปมีความรู้สึกละเลยสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมาเองตามธรรมชาติ ยิ่งไปกว่านั้นโบราณสถานหรือสิ่งก่อสร้างบางแห่งไม่มีใครทราบอย่างแน่ชัดว่าสร้างขึ้นตั้งแต่เมื่อใด ใครเป็นผู้สร้าง

สมชาย เดชะพรหมพันธ์ และสุรินทร์ มัจฉาชีพ (2532) อ้างในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2549) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ” ซึ่งสอดคล้องกับวิชัย เทียนน้อย ว่า ทรัพยากรที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งกำลังงานจากมนุษย์ด้วย

นิวัต เรื่องพานิช (2546) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ” ไว้ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีประโยชน์สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เช่น บรรยากาศ ดินน้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งกำลังงานจากมนุษย์ด้วย

ดังนั้น ทรัพยากรธรรมชาติจึงหมายถึง สรรพสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ แร่ธาตุ พลังงาน สัตว์ป่า และสถานที่นันทนาการ เป็นสิ่งที่มนุษย์และสรรพชีวิตมีสิทธิใช้ร่วมกันเพื่อตอบสนองความต้องการตามปัจจัยพื้นฐานของแต่ละชีวิตโดยไม่มีที่สิ้นสุด

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติ

นิวัติ เรืองพานิช (2546) ได้กล่าวถึงแนวคิดด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในทุกช่วงเวลา ความจำเป็นที่จะต้องใช้ก็มีเพิ่มขึ้นอย่างมีขีดจำกัดสวนทางกับสังคมที่เพิ่มขยายจำนวนประชากร เพราะในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ประชากรเพิ่มขึ้นหลายเท่าตัวซึ่งล้วนแต่ต้องการปัจจัยสี่อย่างไม่มีขีดจำกัด ซึ่งเป็นผลทำให้ทรัพยากรธรรมชาติประสบกับปัญหาการขาดแคลนเสื่อมสภาพลง ทรัพยากรธรรมชาติมีความจำเป็นในการดำรงชีวิต และสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่มนุษย์และสรรพสัตว์เป็นอย่างมาก ทุกประเทศทั่วโลกพยายามที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของตนไว้เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงต่อประเทศอีกทางหนึ่ง จะเห็นได้ว่าประเทศใดมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ และประชาชนรู้จักหลักวิธีการอนุรักษ์แล้ว ประเทศนั้น ๆ มักประกอบไปด้วยประชาชนที่มั่งคั่งสมบูรณ์มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย และสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีประโยชน์สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งกำลังงานจากมนุษย์ด้วยกัน

วิชัย เทียนน้อย (มปป.) ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับชุมชนนั้นอาศัยแนวทางของชุมชนควบคู่กันไปตามลักษณะความหนาแน่นของประชากรที่อาศัยอยู่รวมกัน ที่ผ่านมามีโลกประสบปัญหาภัยกับจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นในอัตราค่อนข้างสูงมาก การวางแผนครอบครัวเป็นแนวทางหนึ่งที่ลดจำนวนประชากรลงได้ ซึ่งเท่ากับเป็นการชะลอให้จำนวนประชากรของโลกเพิ่มขึ้นช้าลง ประชากรเหล่านี้ก็มีการกระจายครอบคลุมพื้นโลกอย่างไม่สม่ำเสมอ เพราะบางที่จะมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น แต่บางที่จะไม่มีผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐานเพื่อทำมาหากินอย่างถาวรแต่อย่างใด โดยพิจารณาตามสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่ไม่เอื้ออำนวยดังเช่น

1. ลักษณะภูมิประเทศขรุขระหรือลาดชัน
2. สภาพภูมิอากาศรุนแรง เช่น แห้งแล้ง ชุ่มชื้น และหรือหนาวเย็นเกินไป
3. ทรัพยากรธรรมชาติไม่อุดมสมบูรณ์

ดังนั้น ความต้องการของมนุษย์ขั้นมูลฐานอันได้แก่ ปัจจัยสี่ ก่อปรกับความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกสำรวจ ขุดค้น และเสาะแสวงหามาใช้เพิ่มมากขึ้นตามอัตราการเพิ่มของประชากร จึงส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลงทั้งปริมาณและคุณภาพและก่อให้เกิดการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติที่จะนำมาใช้เพื่อการดำรงชีวิตในอนาคต ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในอดีตอันยาวนานที่ผ่านมา การทำลายทรัพยากรธรรมชาติจะมีความเข้มข้นน้อยมาตั้งแต่ช่วงตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา คือราว 40 กว่าปีมานี้เอง

อัตราการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติของโลกเพิ่มขึ้นอย่างน่าวิตก สัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไป ป่าไม้ของโลกลดน้อยลง พื้นที่ทุ่งหญ้าถูกถางนำมาใช้ทำการเพาะปลูกเป็นจำนวนมาก มลพิษที่เกิดขึ้นกับน้ำ และอากาศในบางแห่งอยู่ในสภาวะวิกฤติ และแร่ธาตุบางชนิดเริ่มมีราคาสูงขึ้น สาเหตุสำคัญที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติของโลกถูกทำลายไปด้วยสาเหตุดังนี้

1. การเพิ่มของประชากร
2. การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ
3. ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
4. ประชากรขาดความรู้และมีความเชื่อที่ผิด
5. การเสื่อมโทรมจากการใช้ประโยชน์ด้านนันทนาการ
6. การสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ
7. สงคราม
8. การดำเนินนโยบายของรัฐ
9. ขาดการประชาสัมพันธ์

วศิน อิงคพัฒนากุล และดุสิต เวชกิจ (2549) ได้กล่าวถึงธรรมชาติที่มีผลกระทบ เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว มนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งย่อมส่งผลกระทบ และก่อให้เกิดความเสียหายไปยังคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถจำแนกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นต้องได้รับการดูแลเอาใจใส่และแก้ไขโดยเร่งด่วนเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ปัญหาความเสื่อมโทรมทรัพยากรธรรมชาติ รูปแบบและระดับความรุนแรงของปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ที่กระทำร่วม กันต่อทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งขึ้นอยู่กับสมบัติ และลักษณะเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติแต่ละชนิด เช่น ปริมาณและรูปแบบของการใช้ประโยชน์ทรัพยากร ธรรมชาติชนิดและประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการทดแทนของทรัพยากรธรรมชาติ ความเปราะบางของสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2. ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ผลสืบเนื่องจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติทำให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ทั้งในลักษณะปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในลักษณะผลกระทบทางอ้อม ส่วนปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้น จะส่งผลกระทบโดยตรงต่อมนุษย์ โดยส่วนใหญ่เป็นมลพิษที่มักเกิดขึ้นจากการพัฒนาโดยขาดการวางแผน หรือขาดเทคโนโลยีในการดำเนินงานที่เหมาะสม

ปัญหาสังคมที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติจะแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดสิ้นไป ทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มนี้ ที่ได้รับความสนใจระดับโลก คือ ทรัพยากรธรรมชาติด้านอากาศ โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ทรัพยากรอากาศในพื้นที่ธรรมชาติ ทรัพยากรอากาศในเขตชุมชนชนบท ทรัพยากรอากาศในเมือง ซึ่งในพื้นที่ธรรมชาติและพื้นที่ชุมชนชนบท ไม่ปรากฏกิจกรรมที่ทำลายคุณภาพอากาศอย่างรุนแรง และชัดเจน ส่วนในพื้นที่เขตเมืองจะมีกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งเพื่ออำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตและกิจกรรมการประกอบอาชีพ และปัญหาของทรัพยากรอากาศในเขตเมืองจะมีความรุนแรงมากกว่าในเขตพื้นที่ธรรมชาติและในเขตชนบท

2. ปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้ ทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้ ที่ได้รับความสนใจทั้งในระดับโลก ระดับภูมิภาคและระดับชาติที่สำคัญที่สุด คือ ทรัพยากรป่าไม้ของโลก เพราะในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ของโลกโดยการเปลี่ยนสภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินไปเป็นในรูปต่าง ๆ เช่น ที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่อุตสาหกรรม ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติประกอบด้วยทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน ทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรสัตว์ป่า

ในสถานการณ์ที่มีความเสี่ยงของโลกที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะต้องมีวิธีคิดเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง โดยที่เข้าสู่กระบวนการเริ่มต้นของความเสื่อมสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ อันเกิดจากสาเหตุของการถูกทำลาย และส่งผลกระทบต่อระบบวงจรของธรรมชาติรวมทั้งมนุษย์ด้วย ซึ่งจะได้กล่าวตามลำดับของแต่ละสาเหตุ ดังนี้ คือ

1) การเพิ่มจำนวนของประชากร ทำให้ความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความต้องการผลิตอาหารมากขึ้น ด้วยการเพิ่มพื้นที่ทำกินทางการเกษตรขึ้นอย่างรวดเร็วจนมีการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์

2) พัฒนาการทางเศรษฐกิจ และอุตสาหกรรม โดยปราศจากการวางแผนการจัดการที่ดี และไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ทั้งนี้ เนื่องจากยังไม่มีกฎเกณฑ์ระเบียบ และหลักเกณฑ์ในการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับการส่งเสริม และอนุรักษ์ธรรมชาติ ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติโดยทั่วไป

3) การขยายตัวของชุมชนเมือง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เนื่องจากการขยายตัวของชุมชนเมืองขาดการวางแผนผังเมืองที่เหมาะสมไว้ล่วงหน้า การใช้ที่ดินผิดประเภท เกิดปัญหาการจราจรติดขัด การขาดแคลนสิ่งสาธารณูปโภค และการบริการต่าง ๆ มีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคม และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนเมือง

4) การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การสร้างเขื่อนนอกประสงค์เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าไม้ ถิ่นอาศัยของสัตว์ป่า รวมทั้งเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการขยายตัวของชุมชนเมืองและการพัฒนาอุตสาหกรรม ทั้งนี้ ความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนาปัจจัยสนับสนุนอื่น ๆ เช่น ระบบการคมนาคมขนส่ง สาธารณูปโภค และสาธารณูปการ การพัฒนาบุคลากร และระดับการศึกษาเป็นต้น กล่าวคือ การพัฒนาอุตสาหกรรมมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วจนกระทั่งโครงสร้างพื้นฐาน และปัจจัยสนับสนุนอื่น ๆ พัฒนาไปไม่ทัน ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือ เกิดการกระจุกตัวของภาคอุตสาหกรรม ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติจึงทวีความรุนแรงขึ้นในบางพื้นที่

5) การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งในส่วนของการผลิตทางการเกษตร และการผลิตในภาคอุตสาหกรรมทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของคุณภาพดิน และมลพิษสิ่งแวดล้อมในรูปแบบต่าง ๆ

6) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรสัตว์ป่านั้น อาจประสบปัญหาความเสื่อมโทรมเนื่องจากปัจจัยภายใน กล่าวคือ ข้อจำกัดทางพันธุกรรมที่เกี่ยวข้องกับจำนวนประชากรเป็นสำคัญ

ประยงค์ เนตยารักษ์ (2527) ได้กล่าวถึงปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะทรัพยากรดินและน้ำ สืบเนื่องมาจากปัญหาสำคัญ 2 ด้าน คือ

1. ปัญหาความอุดมสมบูรณ์ของดิน ปัญหาที่ค่อนข้างจะรุนแรงเกี่ยวกับปัจจัยที่ดินในปัจจุบัน คือ ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งมีสาเหตุมาจากปัจจัยอย่างน้อย 4 ประการ คือ

(1) เกษตรกรปลูกพืชต่อเนื่องกันหลายปี ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินหรือแร่ธาตุที่มีอยู่ถูกพืชดูดซึมไปหมด

(2) ป่าไม้ถูกทำลายไปมาก เมื่อฝนตกลงมาจะไหลลงสู่ที่ต่ำหรือแม่น้ำลำคลองอย่างรวดเร็ว น้ำได้พัดพาแร่ธาตุหรือปุ๋ยที่อยู่ตามหน้าดินไปด้วย

(3) การเตรียมดินที่ไม่ถูกวิธีโดยการไถพรวนตามทิศทางการลาดเขา เมื่อฝนตกลงมา น้ำก็จะไหลชะเอาหน้าดินลงสู่ที่ต่ำเร็วขึ้น

(4) กระแสลมและเครื่องจักรที่ใช้เตรียมดินขนาดใหญ่ มีส่วนทำให้หน้าดินถูกพัดพาไป

2. ปัญหาการใช้ปัจจัยอื่น ๆ ร่วมผลิตกับที่ดิน เพื่อผลิตหรือเพิ่มปริมาณในการผลิตสินค้าเกษตร โดยการใช้หรือเพิ่มปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เข้าไปร่วมผลิตกับปัจจัยที่ดิน เกษตรกรจะใช้ปัจจัย

อื่น ๆ น้อยลง ซึ่งจะทำให้ผลผลิตต่อไร่หรือประสิทธิภาพของที่ดินต่ำ ถ้าเกษตรกรเช่าที่ดินทำกิน ไม่มีเอกสารรับรองสิทธิในที่ดินทำกิน ขนาดการชลประทาน ราคาผลผลิตต่ำหรือขาดแคลนเงินทุน

(1) การเป็นผู้เช่า การดูแลดินหรือน้ำดิน ผู้เช่าจะพยายามลดต้นทุนในการดูแลที่ดินมากกว่าเจ้าของที่ดิน

(2) การไม่มีเอกสารรับรองสิทธิในที่ดินทำกิน

(3) การขาดการชลประทานส่งผลทำให้ผลผลิตต่ำ

(4) การขาดแคลนเงินทุน

ปัญหาที่ทำให้ประสิทธิภาพของที่ดินหรือผลผลิตต่อไร่ต่ำ ในขณะที่ผลประโยชน์จากการใช้ที่ดินเพียงส่วนน้อยที่ไหลกลับไปสู่ภาคเกษตรกรรม โดยผ่านโครงการต่าง ๆ ของภาครัฐ เช่น โครงการปฏิรูปที่ดิน การออกโฉนดที่ดิน การชลประทาน การพยุงและประกันราคาพืชผลและโครงการสินเชื่อการเกษตร เป็นต้น

ฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นจากการใช้พลังงานในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งกระบวนการผลิต การบริโภคสินค้าและบริการของสาธารณชน ซึ่งกระบวนการต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อาจมีวิถีทางการหรือเทคโนโลยีอย่างไรก็ตาม ย่อมก่อให้เกิดของเสียในชนิด ลักษณะ และปริมาณที่แตกต่างกัน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติสืบเนื่องจากข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติที่ลดน้อยลงทุกขณะ แต่การเติบโตของภาคเศรษฐกิจ การเมือง การบริโภค ฯลฯ ทวีการเติบโตมากยิ่งขึ้น การแย่งชิงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติปรากฏให้เห็นในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำ ที่ดิน และป่าไม้ เป็นต้น ระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับภาคเกษตรกรรมและระหว่างเมืองกับชนบท ปัญหาเรื่องการจัดการน้ำเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคเพื่อทำการเกษตร เพื่อการประปา เพื่ออุตสาหกรรม หรือเพื่อการผลิตพลังงานไฟฟ้า แนวโน้มความต้องการน้ำเพื่อตอบสนองความต้องการในด้านต่าง ๆ มีอัตราการเพิ่มที่สูงขึ้น ในขณะที่แหล่งน้ำกลับมีปริมาณน้ำที่จำกัดรวมทั้งสถานะการขาดแคลนน้ำเนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ ด้วยข้อจำกัดด้านนี้ นำไปสู่การแสวงหาแนวทางในการจัดการบริหารน้ำ การจัดหาหรือการก่อสร้างโครงการใหม่ เพื่อให้กักเก็บน้ำได้มากขึ้น โดยกล่าวอ้างถึงการจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ และการสร้างคุณภาพในระยะยาว โดยครอบคลุมภาคการใช้น้ำเพื่อการบริโภค อุปโภค เพื่อการเกษตร เพื่อการประปา เพื่ออุตสาหกรรม และเพื่อการผลิตพลังงานไฟฟ้า

2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา การเพิ่มของประชากรมนุษย์มีมากขึ้น ส่งผลให้ความต้องการปัจจัยสี่เพิ่มตามมาด้วยอย่างไม่มีขีดจำกัด ซึ่งเป็นผลทำให้ทรัพยากรธรรมชาติประสบกับปัญหาการขาดแคลน ปัญหาเสื่อมสภาพ ซึ่งทรัพยากรดังกล่าวสามารถที่จะนำมาใช้สอยใหม่ได้โดยผ่านกระบวนการสมัยใหม่ทางด้านเทคโนโลยีที่ทันสมัย แต่บางชนิดก็หมดสิ้นไป ทั้งนี้ ประชากรมีการกระจายครอบคลุมพื้นโลกหนาแน่นอยู่เป็นหย่อม ๆ ตามบริเวณที่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเอื้ออำนวย ถ้าหากนำจำนวนประชากรของโลกไปเฉลี่ยกับพื้นผิวโลกที่สามารถนำมาใช้เพื่อการเกษตรกรรม ซึ่งมีอยู่รวมเศษหนึ่งส่วนสามของพื้นที่ทั้งหมด ความหนาแน่นของประชากรโลกจะเพิ่มเป็น 91 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร จากการที่พลเมืองของโลกเพิ่มขึ้นตลอดเวลาและมิได้สัดส่วนกับปริมาณทรัพยากรธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติหลายชนิดถูกทำลายไปและทวีความรุนแรงมากขึ้นอย่างไม่รู้ตัว จากความต้องการของมนุษย์ขั้นมูลฐานอันได้แก่ ปัจจัย 4 ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลงทั้งปริมาณและคุณภาพ

นิวติ เรืองพานิช (2546) ได้กล่าวถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างในด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในโลก ความหลากหลายของชนิดพืชและสัตว์ ตลอดจนทรัพยากรอื่น ๆ จะผันแปรไปตามลักษณะภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นล้วนมีอิทธิพลเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์เป็นอันมาก มนุษย์เองก็มีอิทธิพลทำให้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมต้องเปลี่ยนแปลงไป ที่ใดก็ตามที่มนุษย์เข้าไปถึง สิ่งแวดล้อมที่นั่นก็จะถูกเปลี่ยนแปลงเสมอ ระบบธรรมชาติเป็นระบบที่สลับซับซ้อนและมีเสถียรภาพต้องใช้เวลาวิวัฒนาการมานานนับล้าน ๆ ปี การรบกวนระบบธรรมชาติมากจนเกินไปย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างแน่นอน ประชากรเพิ่มขึ้นทรัพยากรลดน้อยลงเกิดการขาดแคลนและความยากจน จำเป็นต้องอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาช่วยพัฒนา ทำให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมติดตามมา เหตุแห่งปัญหาจึงอยู่ที่จำนวนประชากรมีมากเกินไป

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) อ่างใน คณิต สุขรัตน์ (2550) กล่าวถึงหลักในการบริหารจัดการทรัพยากรจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบอยู่ 3 องค์ประกอบ คือ จำนวนประชากร จาก การเพิ่มประชากรของไทยอย่างรวดเร็ว ประเด็นที่สำคัญคือ ประชากรส่วนใหญ่ยังต้องดำรงชีพด้วยการเกษตร ความหวังที่รัฐจะสร้างภาคอุตสาหกรรมขึ้นมารองรับประชากรในพื้นที่เพิ่มขึ้นไม่บรรลุผลอย่างน้อยที่สุดในขณะนี้

1. ปริมาณทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินในประเทศไทยมีอยู่เท่าเดิม มิให้มีการขยายออกไปแต่ประการใด นอกจากนั้นประเด็นปัญหาสำคัญคือรัฐ เท่าที่ผ่านมายังไม่สามารถจัดให้มีการจัดระบบการถือครองที่ดินใหม่ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นมาได้

2. ระบบเศรษฐกิจการเมือง กฎหมาย สังคม วัฒนธรรม และระบบนิเวศ ในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา เศรษฐกิจของประเทศเติบโตขึ้นมาบนพื้นฐานของการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะการขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นหลัก แต่ประเด็นที่น่าจะให้ความสนใจเป็นพิเศษคือธุรกิจการเกษตรเติบโตขึ้น แต่ผู้ผลิตในระดับพื้นฐาน คือ ชาวไร่ ชาวนา ตามชนบทประสบกับปัญหาหนี้สิน ปัญหาการสูญเสียที่ดิน การไร้ทำกิน และตกอยู่ในสภาพผู้บุกรุกพื้นที่ป่าของรัฐ เป็นต้น

ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท (2537) ได้ทำการศึกษา วิเคราะห์ คิดค้นและวิจัย เพื่อหาวิธีการในการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในโลกมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อตอบสนองความต้องการที่จะก่อให้เกิดความสะดวกสบายและความพึงพอใจแก่นุชนัย สังคม ชุมชนและประเทศ โดยมีวิธีการจัดการ ดังนี้

1. การหมุนเวียนนำกลับมาใช้และนำกลับไปผลิตใหม่ (Recycle) โดยวิธีการรวบรวมเศษโลหะ กระดาษ พลาสติกและเศษแก้วจากขยะให้แก่โรงงานอุตสาหกรรม นำเอาไปผลิตใหม่หรือใช้ใหม่ เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการทำขยะได้อีกด้วยการหมุนเวียนผ่านกระบวนการเทคโนโลยีขั้นสูง ให้เจ้าของอาคารบ้านเรือนทำการแยกขยะ และนำผลิตภัณฑ์เดิมกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง
2. การลดขยะที่ไม่จำเป็นด้วยการผลิตสินค้าที่มีอายุยืนยาว การสินค้าที่ซ่อมแซมได้ง่าย
3. การประหยัดพลังงาน ด้วยวิธีการใช้พลังงานอย่างรู้คุณค่าในทุกขั้นตอน พึ่งพาการใช้พลังงานที่ทดแทนใหม่ได้ การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้พลังงาน
4. การใช้พลังงานทดแทน เช่น พลังงานจากแสงอาทิตย์ พลังงานลม พลังงานน้ำ พลังงานความร้อนจากมหาสมุทร พลังงานความร้อนใต้พิภพ และพลังงานจากมวลชีวภาพ

อำนาจ เจริญศิลป์ (2543) เสนอแนวความคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะต้องพิจารณาถึงกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพโดยเฉพาะส่วนที่มีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของมนุษยชาติ ดังนี้

1. ต้องการให้มีทรัพยากรธรรมชาติสำหรับมนุษย์ได้ใช้สอย และพึงพิงในการดำรงชีวิตทั้งปวง
2. ต้องการให้ทรัพยากรธรรมชาติมีความปลอดภัยของชีวิต ซึ่งการจัดการที่ถูกต้องในทรัพยากรธรรมชาติจะสามารถทำให้การให้ผลแบบยั่งยืนตลอดไป
3. การจัดการนั้นมุ่งหวังที่จะให้ทรัพยากรธรรมชาติที่ประกอบกันอยู่ภายในระบบมีศักยภาพในการให้ผลแบบยั่งยืนอย่างถาวร และเป็นไปเพื่อความมั่นคง
3. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะบรรจุแนวทางปฏิบัติในการควบคุมของเสีย (waste) มิให้เกิดขึ้นภายในระบบสิ่งแวดล้อม

4. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติควรยึดหลักอนุรักษ์วิทยามาเป็นพื้นฐาน

5. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีการจัดองค์ประกอบภายในระบบสิ่งแวดล้อม หรือระบบนิเวศให้มีชนิด ปริมาณของแต่ละชนิด และสัดส่วนของสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศให้มีชนิด ปริมาณของแต่ละชนิด และสัดส่วนของสิ่งแวดล้อมในระบบให้ได้มาตรฐานธรรมชาติที่ทุก ๆ สิ่งทุกชีวิตในระบบสามารถอยู่ได้อย่างเป็นสุข

6. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีความมุ่งหวังที่จะทำให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์และสิ่งที่เกี่ยวข้องดีขึ้น เช่น ปัจจัยทางการศึกษา เศรษฐกิจ สภาพสังคม เชื้อชาติ สภาพภูมิศาสตร์ สถานภาพทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นและความพอใจ

แนวคิดนี้ เป็นการพยายามจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน เช่น การจัดการทรัพยากรดิน แร่ธาตุ น้ำ อากาศ พลังงาน ป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ สถานทีนันทนาการ สารเคมี ขยะ เป็นต้น

สุโขทัยธรรมาธิราช (2544) เสนอแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละระบบเศรษฐกิจจะมีวิธีการจัดการที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมจะใช้กลไกราคาและระบบการแข่งขันแบบเสรีนิยมช่วยในการตัดสินใจ โดยรัฐบาลแทบจะไม่เข้ามาควบคุมการดำเนินงานของเอกชนเลย ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจแบบวางแผน กรรมสิทธิ์ในทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิดจะเป็นของรัฐ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิดจะใช้การวางแผนจากส่วน กลางเป็นหลักในการดำเนินการแทนการใช้กลไกราคา เอกชนจะไม่มีเสรีภาพในการตัดสินใจว่าจะใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร ส่วนระบบเศรษฐกิจแบบผสมจะใช้กลไกราคา และการแข่งขันซึ่งเป็นจุดเด่นของระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมและใช้แผนซึ่งควบคุมโดยรัฐซึ่งเป็นที่ใช้กันอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบวางแผนโดยการนำมาใช้ร่วมกันตามความเหมาะสมของแต่ละสังคม

ฉะนั้น แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ก่อให้เกิดแนวทางที่จะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในแต่ละพื้นที่ของโลก โดยได้มุ่งประเด็นไปที่ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน กระตุ้นให้เกิดความตระหนักต่อวิธีการ วิถีปฏิบัติ เพื่อสร้างความสมดุลต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีความแปรเปลี่ยนไปตามสภาพสังคม สภาพแวดล้อม ภูมิศาสตร์ ของแต่ละพื้นที่อย่างไม่มีที่สิ้นสุด สิ่งที่มีอิทธิพลมากที่สุดน่าจะเป็นฝีมือของมนุษย์ เพราะทุก ๆ วัน ทุก ๆ ปี การเพิ่มของประชากรมนุษย์ก็มีให้เห็นมากขึ้นอย่างมหาศาล แต่ปริมาณของทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีอยู่อย่างจำกัด แม้มนุษย์จะพยายามทำให้เกิดการรองรับในระบบเศรษฐกิจ การเมือง กฎหมาย สังคม วัฒนธรรมและระบบนิเวศ มนุษย์ก็ต้องรู้จักนำทรัพยากร

ธรรมชาติที่เสื่อมสภาพแล้วมาผลิตใช้ใหม่เพื่อลดปัญหาการทำลาย ใช้พลังงานทดแทนเพื่อลดปัญหาเรื่องพลังงานจะได้ประหยัดพลังงานก็ต้องใช้กระบวนการที่ไม่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิต โดยที่จัดการให้ถูกต้องแก่การใช้สอยโดยใช้ระเบียบปฏิบัติที่เหมาะสม โดยที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยที่จะทำให้การใช้สอยทรัพยากร ธรรมชาติมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้ระบบนิเวศที่ประกอบด้วยโครงสร้าง (structurs) และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ประกอบตัวกันขึ้นเป็นรูปร่างหน้าตาของระบบนิเวศและการทำงานตามบทบาทหน้าที่ (function) ในการให้บริการที่เป็นประโยชน์กับมนุษย์

2.4 หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

วิชัย เทียนน้อย (มปป.) ได้กล่าวถึงทรัพยากรธรรมชาติหลายร้อยหลายพันชนิดในประเทศไทยและทั่วโลก มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยมีสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้ มักอยู่เป็นกลุ่มเป็นระบบหรือเป็นพวก จึงไม่ต้องสงสัยถึงคุณสมบัติและเอกลักษณ์เฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อมแต่ละประเภท ต่างก็จะแสดงออกของตนเองทำให้เกิดความสับสนและสับสนซับซ้อนในการอยู่ร่วมกัน แต่ก็ก็จะแสดงออกเป็นภาพรวมของกลุ่มหรือระบบอย่างชัดเจน โดยมีหลักการที่สำคัญดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมดสิ้น (Non-Exhaustion Natural Resoures) คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในธรรมชาติที่มีความจำเป็นต่อร่างกายและสิ่งมีชีวิตอย่างยิ่งถ้าทรัพยากรเหล่านี้ขาดแคลน มีน้อยลง หรือเจือปนด้วยสารพิษ หรือมีมากเกินไปก็ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยหลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติประกอบด้วย

- 1.1 ต้องควบคุมและป้องกันมิให้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้ปราศจากสิ่งปนเปื้อน

- 1.2 ต้องควบคุมและป้องกันมิให้เกิดปัญหามลพิษจากกระบวนการอุตสาหกรรม เกษตรกรรม และชุมชน มลสารที่เกิดจากกระบวนการเหล่านี้อาจทำการปนเปื้อนอากาศโดยตรงหรือทางอ้อมได้ทั้งนั้น

- 1.3 ที่ใดมีมลสารที่เป็นพิษปนเปื้อนในอากาศ หรือสกัดกั้นแสงอาทิตย์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขจัดให้หมดสิ้น อาจทำโดยการขจัดโดยวิธีการทางเคมี ฟิสิกส์ หรือทางชีววิทยาโดยตรงหรือทำโดยอ้อม เช่น ปลูกต้นไม้ ปิดช่องว่างการระบาย เป็นต้น

- 1.4 ให้การศึกษาแก่ประชาชนถึงวิธีการควบคุมและป้องกัน ตลอดจนผลดีผลเสียเกี่ยวกับสิ่งปนเปื้อนของมลสารที่มีต่อทรัพยากร โดยให้การศึกษาตั้งแต่พื้นฐานของทรัพยากร

ประเภทนี้ ปัญหาและที่มาของแหล่งปัญหา แนวทางแก้ไขและมาตรการให้ประชาชนสามารถมีความรู้ความเข้าใจและสามารถแก้ปัญหาได้

1.5 ใช้กฎหมายควบคุมการกระทำใด ๆ ที่จะมีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทุกรูปแบบ ควรอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ที่ควบคุมสารที่สามารถจะไม่ทำให้เกิดการแปดเปื้อนของมวลสารจนเป็นพิษต่อมนุษย์ สัตว์ และพืช รวมไปถึง สิ่งอื่น ๆ เช่น ทำลายบ้านเรือน โบสถ์ วิหาร และโบราณสถาน

2. ทรัพยากรธรรมชาติทดแทนได้ (Renewable Natural Resources) คือ ระบบนิเวศจะมีชนิด ปริมาณ สัดส่วนและการกระจายขององค์ประกอบที่ประกอบตัวกันขึ้นเป็นโครงสร้างจะมีผลทำให้ระบบนิเวศทำงานตามหน้าที่แตกต่างกันไปซึ่งส่งผลทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นต่อมนุษย์หรือสัตว์นั้น บางชนิดสามารถทดแทนได้ ซึ่งทรัพยากรประเภทนี้มักจะมีมากและจำเป็นยิ่งต่อสิ่งมีชีวิต เช่น ใช้เป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม แม้แต่เวลาหลับหรือพักผ่อนสำหรับหลักการจัดการดังนี้

2.1 ต้องจัดให้ระบบนิเวศหรือระบบสิ่งแวดล้อมมีองค์ประกอบภายในที่มีชนิดและปริมาณได้สัดส่วนซึ่งกันและกันในเกณฑ์มาตรฐานธรรมชาติ

2.2 การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ จะต้องใช้เฉพาะส่วนที่ออกงอก หรือส่วนที่เพิ่มพูนเท่านั้น จำนวนการใช้ประโยชน์ จำนวนที่มีการทดแทน และจำนวนที่ออกในแต่ละอย่างมีความยั่งยืน

2.3 การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้อย่างถาวรนั้นถ้าจะต้องมีการใช้ทรัพยากรเฉพาะส่วนที่เพิ่มพูนแล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องควบคุมและป้องกันให้สต็อกของทรัพยากรธรรมชาติมีศักยภาพในการให้ผลิตผลหรือส่วนเพิ่มพูนอย่างมีประสิทธิภาพ

2.4 จะต้องมีการผลิตทดแทน โดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม และมีระเบียบกฎเกณฑ์และข้อบังคับที่ดี มิให้เกิดมลพิษทางสิ่งแวดล้อมจนเป็นอันตรายต่อทรัพยากรนั้นและต่อมนุษย์ด้วย

2.5 จะต้องยึดหลักอนุรักษ์วิทยาเป็นสำคัญคือใช้ตามเหมาะสม ประหยัด บำรุงซ่อมแซม และการฟื้นคืนสภาพส่วนที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นแล้วค่อยนำไปใช้

3. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhaustion Natural Rources) คือ มนุษย์มีความสุขสบายจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในยุคหลัก ๆ มักจะทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อขึ้นนั่นคือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป ได้แก่ น้ำมันปิโตรเลียม แก๊สธรรมชาติ และสินแร่ ซึ่งทรัพยากรเหล่านี้ไม่มีความจำเป็นต่อชีวิตมากนัก ไม่มีทรัพยากรเหล่านี้มนุษย์ก็สามารถอยู่ได้ หลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้เน้นหนักทางการประหยัดและจัดไม่ให้เกิดการสูญเสีย ดังนี้

3.1 จะต้องใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ ป้องกันมิให้เกิดการสูญเสียจากกระบวนการนำทรัพยากรเหล่านี้มาใช้

3.2 ใช้ตามความจำเป็น หรือใช้วัสดุอื่นแทน

3.3 นำส่วนที่เสียแล้วมาใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่า

3.4 ต้องควบคุมและป้องกันของเสียที่เกิดขึ้นให้มีน้อยหรือไม่มีเลย

หลักการสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอยู่ที่การถนอมเพื่อคงสภาพทั้งปริมาณ และคุณภาพด้วยการใช้ทรัพยากร ธรรมชาติที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด การบูรณะฟื้นฟูที่ได้รับ ความเสียหายจากหลากหลายสาเหตุให้กลับคืนสู่สภาพเดิม แต่เป็นการทำให้กับทรัพยากร ธรรมชาติเหล่านั้นนำมาใช้ใหม่ โดยเฉพาะกับแร่ธาตุบางชนิด การเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้งาน เช่น พลังงานน้ำนำมาผลิตไฟฟ้า เครื่องจักรกลแทนพลังงานมนุษย์ นำสิ่งอื่นมาทดแทน ซึ่ง สามารถทดแทนได้บางชนิดเท่านั้น การสำรวจแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มเติม เป็นการหาแหล่ง ทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มเติมเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นการค้นหาทรัพยากรธรรมชาติที่หลงเหลืออยู่ ภายในผิวโลกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษย และการประดิษฐ์ของเทียมขึ้นใช้ ช่วยลดภาระ ที่ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดถูกนำมาใช้สอยให้น้อยลง หรือหมดไปในที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง น้ำมันปิโตรเลียม ก๊าซธรรมชาติ และสารกัมมันตภาพรังสี ถ้าเกิดขึ้นต้องหาทางจัดให้ได้ มิฉะนั้น แล้วจะมีปัญหาสิ่งแวดล้อมต่อมนุษย์ สัตว์ และพืชในระบบนิเวศขึ้นได้ วิธีการควบคุม และป้องกันนั้น อาจทำได้โดยใช้เทคโนโลยี ที่มีประสิทธิภาพ

ฉะนั้น ทรัพยากรธรรมชาติทั่วโลกมีความเห็นเฉพาะของแต่ละประเภทที่ชุมชนควรจะ ตระหนักในความเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละประเภททั้งที่ใช้แล้วหมดไปและใช้แล้วไม่สิ้นสุด เพื่อลดปัญหาของสิ่งแวดล้อมก็ต้องหามาตรการในการควบคุมและป้องกันมิให้ถูกทำลายไป มากกว่าที่เป็นอยู่โดยที่ชุมชนต้องเข้ามาเกี่ยวข้อง และสร้างบทบาทหน้าที่ในการที่จะพิทักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติในสิ่งแวดล้อมไม่ให้มีสิ่งปนเปื้อน เช่น มลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม หรือ ไม่ให้ถูกทำลายโดยฝีมือของคนในชุมชนเองหรือคนนอกชุมชน และเห็นคุณค่าของทรัพยากร ธรรมชาติแต่ละประเภท โดยใช้สอยตามความจำเป็นและให้มีประสิทธิภาพสูงสุด

25 แนวคิดวิถีชีวิตชุมชน

การดำรงชีวิตของชุมชนที่มีลักษณะเป็นไปตามสภาพแวดล้อมและความเชื่อส่งเสริมให้เกิดความเป็นอันเดียวกันจนแยกกันไม่ออก เป็นการผสมกลมกลืนไปด้วยกันกับความเชื่อดังเดิม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถูกกำหนดขึ้นโดยคนในชุมชน จนเป็นที่มาของแบบแผนทางสังคมในแต่ละชุมชน

สังคมที่จะพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น จะต้องเปลี่ยนรูปแบบของแนวคิดที่รอรับการช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก เช่น องค์กรจากภาครัฐ และเอกชน ดังที่ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2537) ได้พยายามอธิบายถึงชุมชนว่า ชุมชนคือคำตอบของการตอบสนองความต้องการพื้นฐานความเป็น “มนุษย์” เพราะมนุษย์มีลักษณะที่ต้องดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ในรูปลักษณะที่ใหญ่กว่าครอบครัว แต่เล็กพอที่จะมีความสัมพันธ์ที่แท้จริงนั้นคือมนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มในระดับชุมชน เพื่อสามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้และช่วยสนับสนุนส่งเสริมกันในทางที่ดี

อมรรัตน์ อุดมเรืองเกียรติ (2546) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า “ชุมชน” (Community) หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความหมายอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นชุมชนเดียวกัน

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ได้ให้ความหมายชุมชนไว้ว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่พื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อผลประโยชน์ กิจกรรมและมีคุณสมบัติอื่น ๆ ที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกี่ยวเนื่องกัน

ชยันต์ วรรณะภูมิ (2536) ได้กล่าวอธิบายชุมชนว่าหมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและใหญ่กว่าระดับหมู่บ้านและผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมี การดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนาถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

ประเวศ วะสี (2541) ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ รวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน

ฉะนั้น คำว่า “ชุมชน” จึงหมายถึง กลุ่มคนที่อยู่อาศัยร่วมกันเป็นกลุ่มก้อนที่มีความต้องการในปัจจัย 4 เพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีพ มีแนวคิด ความเชื่อ ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และอาชีพที่ใกล้เคียงกัน หรือความเอื้ออาทรต่อกันซึ่งอาจผิดแผกแตกต่างจากความเชื่อของตนก็ได้ รวมทั้งกลุ่มเครือญาติ และกลุ่มคนที่ผสมผสานกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

จิราพร ขุนศรี (2541) ได้อธิบายถึง การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการทางสังคม (Social Process) ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อชนกลุ่มหนึ่งยอมรับวัฒนธรรมจากชนอีกกลุ่มหนึ่งไปในการดำเนินชีวิต ในทางสังคมวิทยามีมุมมองที่แตกต่างกันซึ่งอธิบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม หมายถึง กระบวนการที่กลุ่มคน ซึ่งมักจะได้แก่ ชนกลุ่มน้อยหรือกลุ่มที่มีการอพยพเข้าไปอยู่ในสังคมใหม่ ได้มีการติดต่อกับชนกลุ่มใหญ่ในสังคมจนกระทั่งดูดซึมหรือรับเอาวัฒนธรรมของสังคมนั้นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งหมายถึง การรับเอาแบบแผนพฤติกรรม ความคิด ทักษะ ความเชื่อของคนในสังคมส่วนใหญ่ จนไม่มีลักษณะประจำเชื้อชาติเดิมปรากฏให้เห็น

การอธิบายวิถีชีวิตของชุมชนได้นั้นก็ต้องทำความเข้าใจถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตของชุมชนให้กลมกลืนกับสภาพความเป็นจริง ทั้งสภาพแวดล้อมทางสังคม และความแตกต่างทางชาติพันธุ์การดำเนินชีวิต เพื่อแสดงให้เห็นจินตภาพของวิถีการใช้ชีวิตที่แตกต่างกันของกลุ่มคน ซึ่งสามารถพิจารณาตามรูปลักษณะทางวัฒนธรรมชุมชน ฉะนั้น วิถีชีวิตชุมชนจึงเป็นไปตามวัฒนธรรมชุมชนที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537) ได้อธิบายวัฒนธรรมชุมชนว่าเป็นระบบคิด ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ที่ชุมชนได้ตั้งไว้ กลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา สำหรับประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อวิถีการตั้งถิ่นฐาน และเงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีการผลิต โดยเฉพาะสังคมกสิกรรมกำหนดลักษณะการจัดตั้งสังคมของหมู่บ้าน โดยที่ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิต ดังนี้

1. ให้ความสำคัญต่อความยั่งยืนของสังคมส่วนรวมมากกว่าประโยชน์สูงสุดของผลผลิต

2. ให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

3. ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดสถาบันครอบครัว เครือญาติ และชุมชนขนาดเล็ก

การใช้ชีวิตของชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการเกษตร ดังที่ เสรี พงศ์พิศ อ้างใน ประยงค์ รัตนรงค์ (2547) ได้กล่าวอ้างถึงการบุกเบิกการทำเกษตรว่าเป็นการผสมผสาน ขุดบ่อ เลี้ยงปลาไม่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเหมือนคนอื่น คนเหล่านี้ถูกหาว่าบ้า แต่วันนี้สถานการณ์เปลี่ยนไป

คนบ้าอยู่ดีก็คิดว่า คนที่ไม่เรียกว่าบ้าเสียอีก และในความเป็นจริงแล้วหากได้ศึกษาถึงความ เป็นมาของประเทศพัฒนาแล้ว เราจะพบว่า รากฐานการพัฒนาสังคมเหล่านั้น คือ “เกษตรกร” หรือ คนที่เรา หมายถึง “ชาวบ้านธรรมดา”

สังคมไทยตั้งแต่อดีตกาล เป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชนหมู่บ้าน ความเป็นญาติมิตรช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งเป็นน้ำใจทั้งดงาม เปี่ยมด้วยความรักและมีไมตรีให้กันและกัน ดังที่ สุวัฒน์ คงแป้น (2549) ได้อธิบายวิถีไทยว่า เกิดจากผู้คนในหมู่บ้านได้ร่วมกันบ่มเพาะ จนยัง รากลึกเป็นเสาหลักของชุมชนหมู่บ้านที่มั่นคง ไม่ว่าจะเป็นวิธีการผลิตที่เป็นไปเพื่อการพึ่งตนเอง และเอื้อต่อธรรมชาติศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งดงาม แฝงไปด้วยภูมิปัญญาของคนท้องถิ่น มีเอกลักษณ์เฉพาะตลอดจนความเชื่อที่เต็มไปด้วยอุบายให้คนมีความรักต่อกันและเอื้อต่อธรรมชาติ รอบ ๆ ตัว

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2547) ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตชุมชนว่า ชุมชนมีวัฒนธรรมของคนอยู่ แล้ว คือ มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติ ของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาของชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมาของวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน และแก่การผสมกลมกลืน

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) กล่าวถึงความสำคัญของความเป็นชุมชนว่า การที่กลุ่มคน ได้สร้างสรรค์ บางสิ่งบางอย่างขึ้นด้วยตนเอง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างกัน คุณลักษณะหรืออัตลักษณ์ และการทำงานร่วมกัน ความเป็นชุมชนไม่ใช่สิ่งคงที่ อยู่ตลอดเวลา อาจเกิดขึ้นและสลายไปได้ บางขณะก็มีความเข้มแข็งเพื่อเผชิญสถานการณ์ที่ยุ่งยาก บางขณะอาจจะไม่มีพลัง และสูญสลายไปหรืออาจฟื้นตัวขึ้นมาใหม่อีกก็ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและสภาวะแวดล้อม ต่าง ๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2547) ได้อธิบายวิถีชีวิตชุมชนว่า วิถีชีวิตชุมชนเมื่อพิจารณาให้ละเอียดจะเห็นได้ว่า อัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรอยู่ในระดับสูงโดยเฉพาะในชนบทจึงส่งผลให้ เศรษฐกิจหมู่บ้านจากอดีตที่เคยเป็น “เศรษฐกิจที่มีที่ดินทำกินมากและประชากรน้อย” แปรเปลี่ยน เป็น “เศรษฐกิจที่มีที่ดินทำกินน้อยและประชากรมาก” อย่างไรก็ตามกระบวนการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นมันเกิดขึ้นอย่างเชื่องช้าและสาเหตุส่วนหนึ่งเพราะสมาชิกในครัวเรือนของ หมู่บ้านได้ขยายเนื้อที่เพาะปลูกเข้าไปในป่าสงวนมากขึ้น เพื่อลดแรงกดดันจากการเพิ่มประชากร

แจ็ก พอตเตอร์ อังใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ได้อธิบายว่า การศึกษาวิถีชีวิต ชุมชนนั้นต้องอาศัยหลักคิดในหลากหลายสาขาวิชาหากพิจารณาให้ครอบคลุมตามแนวทางวิชาการ ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเรื่องโครงสร้างสังคม ซึ่งหมายถึง การจัดระเบียบทางสังคม (Social order) ในรูปแบบต่าง ๆ ทุกอย่างของมนุษย์ที่สามารถแยกออกมาได้ เช่น สถาบัน

กลุ่ม กระบวนการ ฐานทางสังคม ตลอดจนสถานภาพบทบาทและบรรทัดฐานทางสังคม และได้อธิบายถึงวิถีชีวิตชาวนาไทยว่า มีโครงสร้างน้อยเพียง 11 ประการ เท่านั้น คือ

1. วงจรครอบครัวแบบขยาย
2. การนับถือเครือญาติทั้งสองฝ่าย
3. การเป็นเพื่อนและเพื่อนบ้านที่เป็นงานเป็นการ
4. กลุ่มร่วมมือแลกเปลี่ยนแรงงานกัน
5. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาวุโสกับผู้น้อย
6. การแบ่งชนชั้น
7. การแบ่งคนออกเป็นกลุ่ม สมักรพรรคพวก
8. ฝักฝ่าย
9. ชุมชนหมู่บ้านตามธรรมชาติ
10. หน่วยงานบริการของรัฐ
11. วัด

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2547) ได้อธิบายภาพรวมของชนบทไทยที่ไร้ความเป็นชุมชน โดยมองว่า ชาวบ้านมีความเป็นปัจเจกชนสูงและมักล้มเหลว แม้จากโครงสร้างสังคมทั้ง 11 ประการก็เป็นโครงสร้างแบบหลวม ๆ ไม่ได้ถูกให้ความสำคัญมากนักโดยที่ต้องอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชุมชนออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ คือ

1. สาเหตุภายใน (causes from within) สิ่งต่าง ๆ ภายในสังคมที่เป็นตัวเหตุทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมมีจำนวนมากด้วยกัน เช่น

1.1 ปัจจัยธรรมชาติ ทั้งยามปกติ เป็นความอุดมสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ของธรรมชาติ และยามไม่ปกติ เช่น วิกฤตภัย อุทกภัย ไฟป่า เป็นต้น

1.2 ปัจจัยทางสังคม เช่น การเพิ่มหรือลดของประชากร การขัดแย้ง การแข่งขัน ความร่วมมือรูปแบบต่าง ๆ ความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของพลเมือง

1.3 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เช่น การประกอบอาชีพ ความต้องการวัสดุอุปกรณ์ในการผลิตสินค้าและบริการ

1.4 ปัจจัยทางการเมือง การออกกฎหมาย การบริการ การทหาร

1.5 ปัจจัยทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนา อุดมการณ์ เทคโนโลยี

2. สาเหตุภายนอก (causes from without) สาเหตุประเภทนี้ก็มีไม่น้อย เช่น

2.1 ในยามสงบ มีการติดต่อระหว่างสังคมหลากหลายประเภท เช่น การท่องเที่ยวระหว่างกัน การค้าขายระหว่างกัน การศึกษาอบรมระหว่างกัน การเผยแพร่ศาสนาระหว่างกัน เป็นต้น

2.2 ในยามสงคราม มีการติดต่อระหว่างสังคม ตั้งแต่การขัดแย้งชายแดนระหว่างสองประเทศ ความไม่สงบระหว่างประเทศ ไปจนถึงสงครามแบบต่าง ๆ ตลอดจนมหาสงครามล้วนเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

กิตติภูมิ มีประดิษฐ์ (2543) ได้อธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงขนาดของประชากรว่า นักชีววิทยายุคใหม่มักกำหนดขอบเขตลักษณะเฉพาะของประชากรแต่ละกลุ่มตามขนาดความหนาแน่น การแพร่กระจาย การกระจายตัวและการจำแนกสมาชิกโดยอายุ ถ้าจะมองถึงขนาดของประชากรไม่ว่าจะเป็นประชากรมนุษย์หรือประชากรสิ่งมีชีวิตใดก็แล้วแต่การเกิด (natality) การตาย (mortality) การอพยพเข้า (immigration) และการอพยพออก (emigration) ล้วนแต่เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อขนาดของประชากรทั้งสิ้น

ยุค ศรีอาริยะ (2541) ได้กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงประชากรจึงเป็นเหตุที่มาแห่งเส้นทางวิบัติคือการพัฒนาที่เอาเงินเป็นตัวตั้ง การพัฒนาแบบนี้จะก่อให้เกิดวิกฤติการทำลายตัวเองและทำลายฐานสังคม ทั้งด้านสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และจิตวิญญาณ

ปาริชาติ วลัยเสถียร อังใน อารณ จันทรสงวงศ์,บรรณาธิการ (2544) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมหมู่บ้านไทยหรือชุมชนไทยจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อประเทศไทยได้เริ่มมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกในปีพ.ศ.2504 คือ เริ่มอยากได้ส่วนเกินที่เป็นผลผลิตจากภาคเกษตรไปขายให้ต่างชาติเพื่อเอาเงินมาพัฒนาอุตสาหกรรม สิ่งที่เกิดขึ้นกับชุมชน มี 4 ด้าน คือ

1. รัฐบาลสร้างโครงสร้างพื้นฐานเข้าไป โดยเฉพาะการพัฒนาแหล่งน้ำ เริ่มจากบ่อบาดาล คลองชลประทาน เขื่อน มีการสร้างถนนเข้าไปสู่ชุมชน

2. การพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตร ให้เกิดการปฏิวัติเขียวขึ้นมามีการใช้พันธุ์พืชใช้ปุ๋ยอะไรใหม่ ๆ ข้าวที่ชาวบ้านเคยปลูกมีเป็นร้อย ๆ พันธุ์ พันธุ์พืชเมืองก็ถูกเปลี่ยนเป็นพันธุ์กข. ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวจากห้องทดลอง ชาวบ้านถูกกระตุ้นให้มีการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตสูง

3. สินค้าอุปโภคบริโภคเข้าไปในชุมชนในเวลาเดียวกัน ทำให้ชาวบ้านต้องการเปลี่ยนแปลงลักษณะการดำเนินชีวิต

4. การบริการของรัฐมีความสำคัญมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้การผลิตของชุมชนแบ่งแยกจากเดิมคือ การผลิตการบริโภคเคยรวมอยู่ในชุมชนเดียวกัน เป็นการผลิตเพื่อไปขายให้คนอื่น แล้วก็ได้บริโภคสิ่งที่ตนผลิตสภาพชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงไป เพราะเป็นการผลิตเพื่อให้เกิดกำไรใช้ทุนสูง ต่างจากสังคม

ที่เคยมีมาก่อน เป็นระบบความรู้เพื่อทำมาหากินและอยู่ในชุมชน ปรัชญาการณที่เกิดขึ้นมี 2 ลักษณะ คือ ระบบความสัมพันธ์เปลี่ยนไป ระบบความรู้ พึ่งระบบความรู้ภายนอกสูงมาก

แต่ทั้งนี้ก็รื้อระบบราชการมาแก้ไขปัญหาระบบความสามารถออกเป็น 3 ระบบ คือ

- (1) ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้น
- (2) ระบบความรู้เก่า หรือภูมิปัญญาชุมชนที่เคยสั่งสมมาเป็นเวลาช้านาน
- (3) การบูรณาการความรู้เก่ากับของใหม่

ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจึงมีพื้นฐานจากความต้องการที่จะให้เกิดขึ้นเอง คือ รัฐและชุมชน เพื่อเข้ามาสู่การพึ่งตนเองของชุมชนด้วยวิถีชีวิตปกติของชุมชนเอง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538 : 25) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตว่า มักเน้นแนวคิดในเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง เพราะเชื่อว่าเป็นเรื่องของรูปธรรม ที่จะนำไปสู่วิธีการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมได้ เพราะฉะนั้น การพัฒนาอะไรหรือจะทำอะไรกับมนุษย์จำเป็นต้องหาทางที่จะให้อยู่ในสภาพของความเหมาะสม ให้ได้คุณภาพที่จะธำรงความเป็นมนุษยชาติให้ได้เป็นสำคัญ

เสนห์ จามริก (2544 : 30) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชุมชนว่า อำนาจครอบครองโลกของเหล่ามหาอำนาจอุตสาหกรรม เราก็จะตระหนักถึงวิถีชีวิตชุมชนชนบทที่ต้องได้รับผลกระทบ ถูกริดรอน ทำลายอิสรภาพ และปัจจัยการดำรงชีวิตรุนแรงยิ่ง ๆ ขึ้นโดยลำดับในยุคล่าอาณานิคม แม้สังคมไทยถูกบีบคั้นให้ต้องเปิดประเทศ อันนำไปสู่กระบวนการปฏิรูปการเมือง การปกครอง สถาปนารัฐชาติและรวมศูนย์อำนาจ ในระดับการปกครองท้องถิ่น ชนชั้นนำไทยก็ยังคงมีวิสัยทัศน์พอจะเล็งเห็นคุณค่าของชุมชนชนบทในฐานะเป็นรากฐานด้านทุนชีวิตอันยั่งยืนของประเพณี สังคมวัฒนธรรมไทยโดยรวม ยังผลให้ชุมชนชนบทไทยคงอิสรภาพในการปกครองตนเองและดำรงรักษาวิถีชีวิต

ดังนั้น ความเป็นชุมชนหรือวิถีชีวิตชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ อำนาจ และความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งมีทั้งความกลมกลืนและความขัดแย้ง เปลี่ยนแปลงได้และสามารถผลิตซ้ำและผลิตใหม่ได้ไม่ใช่เป็นอุดมคติ และไม่ใช่เป็นเรื่องของหน่วยที่ติดกับพื้นที่อย่างตายตัว แต่ปรากฏอยู่ในหน่วยที่มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน จนถึงเครือข่ายที่กว้างขวางซึ่งอาจจะซ้อนกันอยู่ได้ ขณะเดียวกันความเป็นชุมชนก็ไม่ใช่หน่วยอิสระที่อยู่โดดเดี่ยว หากดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกทั้งรัฐ และตลาด

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วรุฒม์ สิริกิม (2546) ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการอยู่ร่วมกับป่าของชุมชนกะเหรี่ยง : ศึกษาเฉพาะกรณี หมู่บ้านป่าแป๋ ตำบลป่าพลู อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน พบว่า ชุมชนบ้านป่าแป๋เป็นกะเหรี่ยงเผ่าปกาเกญอ ที่อพยพมาจากจังหวัดเชียงใหม่โดยเดินข้ามภูเขาเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้ว โดยแบ่งกระบวนการอยู่ร่วมกับป่าของชุมชนบ้านป่าแป๋ออกเป็น 2 มิติ คือ มิติทางนามธรรม ได้แก่ ความคิดความเชื่อ ชาวป่าแป๋มีการประยุกต์เชื่อมโยงความมั่นใจในความรู้จากภายนอกมากขึ้นเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ทำให้เกิดการผสมผสานกันระหว่าง ความเชื่อเรื่องผี กับความรู้ทางเหตุผล วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และศาสนา และวิถีคิด ความรู้เกี่ยวกับป่า และการดูแลป่าแป๋มีวิธีคิดต่อป่าว่าเป็นแหล่งน้ำ ต้นน้ำ ที่อยู่อาศัยของสัตว์ เป็นที่พึ่งพิงยังชีพของชาวป่าแป๋ที่ต้องช่วยกันอนุรักษ์ไว้ การมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาป่าเป็นสำคัญ ตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นทุนสังคมระดับปัจเจกบุคคลที่สำคัญที่ทำให้พวกเขามีสำนึกว่าต้องรักษาที่อยู่ถิ่นของพวกเขา ประกอบกับการให้ความสำคัญ ยอมรับ เคารพ เชื่อฟังผู้นำชุมชนเป็นกลไกทางสังคมที่สำคัญ ในการควบคุมสมาชิกของชุมชน และเมื่อทุกคนเห็นพ้องไปในทางเดียวกัน เครื่องมือต่าง ๆ ที่สร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกฎของชุมชน พิธีการบวชป่า จึงดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ สำหรับในมิติของรูปธรรม สิ่งที่ปรากฏชัดเจนว่าเป็นกลไกควบคุมทางสังคมที่สำคัญ คือ กฎหมู่บ้าน และพิธีกรรมการบวชป่า นอกจากนี้ การทำไร่ และการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวป่าแป๋ยังมีวิธีการที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ป่าอีกด้วย ในส่วนของบริบทจากภายนอกชุมชนนั้นเป็นปัจจัยที่มีผลอย่างยิ่งต่อวิถีคิด รูปแบบ และการแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการรักษาทรัพยากรป่าไม้

ภมรรัตน์ สุธรรม (2546) ได้ทำการวิจัยเรื่องพลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก พบว่า พลวัตของชุมชนในช่วงบุกเบิกเป็นชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมหรือแบบพอเพียงสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านปัจจัยสี่ในระดับสูง โดยมีปัจจัยที่สำคัญในการพึ่งตนเองได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จำนวนประชากรน้อย และความ สัมพันธ์แบบเครือญาติภายในชุมชน ชุมชนในช่วงขยายตัวได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตที่เน้นการผลิตเพื่อขาย ทำให้ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพา ระดับการพึ่งตนเองในด้านปัจจัยสี่ลดลงต้องพึ่งพาท่าภายนอกมากขึ้น ชุมชนเกิดวิกฤติในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ชุมชนในช่วงปรับตัว ได้มีการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมในการพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการจัดสวัสดิการให้กับชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นฐานเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชน สำหรับปัจจัยเงื่อนไขที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน ได้แก่ ปัจจัยด้านผู้นำการมีส่วนร่วมของชุมชน และปัจจัยด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกในด้านวิชาการ บุคลากร และ

งบประมาณ ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งกับการพึ่งตนเองของชุมชนนั้น พบว่า องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง มีบทบาทที่สำคัญในชุมชนในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อดำเนินกิจกรรมในด้านการพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ทำให้ชุมชนมีแหล่งเงินทุนของตนเอง ชุมชนสามารถจัดสวัสดิการในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงให้กับสมาชิก ในการดำเนินกิจกรรมด้านการพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืน เพื่อเป็นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชน โดยการสร้างพลังอำนาจของชุมชนในการใช้สิทธิของชุมชนในการต่อรองเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ให้กลับคืนสู่ความสมดุล การสร้างเครือข่าย การเรียนรู้ และทำให้ชุมชนเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่สำคัญในด้านเศรษฐกิจชุมชน ศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พรรณทิพา บวรศิริดิษฐ์ (2547) ได้ศึกษาเรื่องการใช้อิทธิพลสื่อสารทางการเมืองของชุมชน จากการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2540 : กรณีศึกษาโครงการผันน้ำกก-อิง-น่าน พบว่า การใช้อิทธิพลสื่อสารทางการเมืองของชุมชนในความเคลื่อนไหวของโครงการผันน้ำกก-อิง-น่าน ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ระดับการรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการผันน้ำกก-อิง-น่าน ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน การเข้าถึงแหล่งข้อมูลโครงการผู้นำชุมชน องค์ประกอบของชุมชน เช่น ความไม่รู้กฎหมาย ไม่รู้วิธีปฏิบัติเพื่อใช้อิทธิพลสื่อสาร ภาษาในการสื่อสาร โอกาสในการใช้อิทธิพลสื่อสารทางการเมืองของชุมชนในทางปฏิบัติตลอด จนบทบาทของสื่อมวลชนท้องถิ่น ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้มีผลให้การใช้อิทธิพลสื่อสารทางการเมืองของชุมชน ในโครงการผันน้ำกก - อิง - น่าน ยังคงมีลักษณะของการถูกจำกัดสิทธิ ทั้งที่เกิดจากกระบวนการบังคับใช้กฎหมายประกอบในรัฐธรรมนูญ วิธีการดำเนินงานของผู้รับผิดชอบโครงการและองค์ประกอบของชุมชนเอง

ณัทพร จันวิช (2548) ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการสื่อสารเพื่ออนุรักษ์ป่าไม้ ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ กับชุมชนกะเหรี่ยง หมู่บ้านแม่กระบุง อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี พบว่า กระบวนการสื่อสารของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ในการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนกะเหรี่ยง หมู่บ้านแม่กระบุงแบ่งเป็น 3 ระยะ คือ ระยะแรกเริ่ม ระยะปฏิบัติการ และระยะคงความสัมพันธ์ (ปัจจุบัน) โดยในกระบวนการสื่อสารระยะแรกเริ่ม จะใช้การสื่อสารผ่านการพูดคุยเป็นหลัก ในการเข้าไปสื่อสารกับผู้นำ และชาวบ้าน ระยะปฏิบัติการจะใช้การเข้าไปสอนในโรงเรียนกับเด็ก ๆ การสื่อสารผ่านการพูดคุยกับผู้นำ และชาวบ้าน การสื่อสารผ่านการประชุม และการสื่อสารผ่านกิจกรรม ส่วนในระยะคงความสัมพันธ์ จะใช้การสื่อสารผ่านการพูดคุย การสื่อสารผ่านการประชุม การสื่อสารผ่านกิจกรรม และการสื่อสารผ่านสื่อประชาสัมพันธ์ ตามลำดับ ปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเข้าใจ ยอมรับ และร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าไม้ ของชุมชนกะเหรี่ยง หมู่บ้านแม่กระบุง คือ

1) ปัจจัยจากผู้ส่งสาร ได้แก่ ความน่าเชื่อถือของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประเพณีชาวบ้าน ความเข้าใจถึงวัฒนธรรมของชาวบ้านในเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และการอาศัยป่า การอยู่อย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย

2) ปัจจัยจากผู้รับสาร ได้แก่ การเชื่อฟังคำสอนของผู้เฒ่าผู้แก่ และบรรพบุรุษในเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ ความรู้สึกมีส่วนร่วมโดยการให้ชาวบ้านรู้จักหน้าที่และการทำงานของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในอุทยานฯ และความรู้สึกเห็นประโยชน์ร่วมกันในการอนุรักษ์ป่าไม้

3) ปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ การกระตุ้นความสัมพันธ์โดยใช้หน่วยงานอื่น และการเสริมสร้างอาชีพแก่ชาวบ้าน ส่วนปัญหาและอุปสรรค จะแบ่งเป็น

(1) ปัญหาเกี่ยวกับด้านการสื่อสาร ได้แก่ การขาดบุคลากรที่ทำหน้าที่สื่อสาร ภาษาและการไม่รู้หนังสือ การปรับปรุงประสิทธิภาพช่องทางการสื่อสารที่มีอยู่เดิม และ

(2) ปัญหาอื่นๆ ได้แก่ ปัญหาความไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน การกำหนดพื้นที่อุทยานฯ ซ้ำซ้อนกับพื้นที่ครอบครองของชาวบ้าน การเปลี่ยนนโยบายของรัฐ ขบประมาณ และการขาดแคลนเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเฉพาะด้าน

คณิต สุขรัตน์ (2549) ได้ศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษา โครงการป่าชุมชนบ้านห้วยหินดำ ตำบลวังยาว อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนบ้านห้วยหินดำ ประกอบด้วย การมีผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพในการรวมกลุ่มและกระตุ้นจิตสำนึกของชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ โดยอาศัยรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ องค์กรชุมชนยังมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการสร้างเครือข่ายในการดำเนินกิจกรรมมีความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ทำให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจนประสบความสำเร็จ ส่วนปัจจัยด้านวัฒนธรรมชุมชนที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน พบว่า ระบบการผลิตแบบเกษตรกึ่งยังชีพทำให้วิถีการผลิตที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานภายในชุมชน ความสัมพันธ์ในระดับครัวเรือนและระดับชุมชนที่มีความผูกพันแน่นแฟ้น ทำให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งระบบความเชื่อที่เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ของคน ธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ การอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ การร่วมมือกันในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ปัจจัยด้านเครือข่ายการเรียนรู้พบว่า แม่ข่ายในการเรียนรู้เป็นแม่ข่ายธรรมชาติที่มีความกระตือรือร้นในการเรียนรู้ มีความสามารถเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม แม่ข่ายชาวบ้านมีองค์ความรู้ในการวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยมีเทคนิคการจัดการที่ผสมผสานองค์ความรู้ดั้งเดิม ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี พิธีกรรม และองค์ความรู้รูปแบบใหม่ ๆ จากการศึกษาดูงาน การอบรมสัมมนา เวทีชาวบ้าน จนเกิดเครือข่ายการ

เรียนรู้ ซึ่งพบว่าการถ่ายทอดความรู้ 3 ระดับด้วยกัน คือ ระดับปัจเจก มีการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางสถาบันครอบครัว ประเพณี พิธีกรรม ระดับชุมชน มีการถ่ายทอดความรู้โดยความสัมพันธ์ทางสังคม สถาบันศาสนา การประชุมชาวบ้าน กิจกรรมเครือข่าย และพิธีกรรมยังคงมีบทบาทสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในระหว่างชุมชน

2.7 กรอบแนวคิด

